

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Dětství a stáří v literatuře 19. století

Bakalářská práce

Studijní program: B7310 – Filologie

Studijní obor: 7310R033 – Český jazyk a literatura

Autor práce: **Tereza Tkáčová**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Hana Šmahelová, CSc.

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Tereza Tkáčová**
Osobní číslo: **P12000413**
Studijní program: **B7310 Filologie**
Studijní obor: **Český jazyk a literatura**
Název tématu: **Dětství a stáří v literatuře 19. století**
Zadávací katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je přiblížit různé způsoby prozaického zobrazení dětství a stáří v povídkách 2. poloviny 19. století. Porovnání těchto motivů v dílech různých autorů umožní také upozornit na proměny, kterými procházela česká venkovská próza v 2. polovině 19. století. Práce vychází z literárně historických souvislostí, těžiště práce spočívá v rozboru textů se zaměřením na interpretaci obrazů dětství a stáří v dílech:

B. Němcová, Babička
V. Hálek, Na statku a v chaloupce, Na vejminku
T. Nováková, Úlomky žuly

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Dějiny české literatury III, ČSAV, Praha 1961.

Jeřábek, Dušan: Česká literatura od konce národního obrození do roku 1918, MU 1999.

Améry, Jean: O stárnutí, Prostor, Praha 2008.

Černý, Václav: Knížka o Babičce, Lidová demokracie, Praha 1963.

Dostál, Vladimír: Hálek sociální, Československý spisovatel, Praha 1951.

Idyla a idyličnost v kultuře 19. století, Albis international, Plzeň 1999.

Novák, Arne: O Teréze Novákové, 1930.

Šmahelová, Hana: Autor a subjekt v díle Boženy Němcové, Karolinum, Praha 1995.

Vodička, Felix: Místo Babičky ve vývoji české literatury; in: Vodička, Felix:

Cesty a cíle obrozenecké literatury, Československý spisovatel, Praha 1958.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Hana Šmahelová, CSc.

Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat paní doc. PhDr. Haně Šmahelové, CSc., za čas strávený nad mou prací, za cenné rady a připomínky, kterými přispěla k vypracování mé bakalářské práce. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině, která mě během studia podporovala.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá zobrazením dětství a stáří v české próze 19. století. V prvních kapitolách se práce věnuje společensko-historickému kontextu 19. století. Dále se zabývá rozbory konkrétních děl a porovnáním motivů dětství a stáří v dílech Boženy Němcové (*Babička*), Vítězslava Háška (*Na statku a v chaloupce*, *Na vejminku*) a Terézy Novákové (*Úlomky žuly*). Cílem práce je přiblížit různé způsoby prozaického zobrazení světa dětí a světa dospělých na sklonku života, a tím naznačit určité tendence ve vývoji české venkovské prózy ve druhé polovině 19. století.

Klíčová slova

dětství, stáří, venkovská próza, Božena Němcová, Vítězslav Hálek, Teréza Nováková, biedermeier, romantismus, realismus

Annotation

This bachelor thesis deals with displaying the childhood and old age in the Czech prose of 19th century. The first chapter of the work is devoted to the socio-historical context of 19th century. Further chapters deal with the analysis of specific works and by examination of the themes of childhood and old age in the works of Božena Němcová's (*Babička*), Vítězslav Hálek's (*Na statku a v chaloupce*, *Na vejminku*) and Teréza Nováková's (*Úlomky žuly*). The aim of this work is to show various ways in which can be prosaic world of children and the adults shown and therefor show development of the Czech rural prose in the second half of 19th century.

Key words

childhood, old age, rural prose, Božena Němcová, Vítězslav Hálek, Teréza Nováková, *biedermeier*, romanticism, realism

Obsah

1	Úvod	9
2	Kulturně-historický kontext	10
3	Božena Němcová	13
3.1	Babička	14
4	Vítězslav Hálek	21
4.1	Na statku a v chaloupce	23
4.2	Na vejminku	28
5	Teréza Nováková	33
5.1	Úlomky žuly	35
6	Shrnutí - zobrazení dětství, stáří a mezigeneračního rozporu	41
7	Závěr	43
8	Seznam použité literatury a zdrojů	44

1 Úvod

Základním cílem bakalářské práce je zachytit proměny zobrazení dětství a stáří v české venkovské próze 19. století se zřetelem k širšímu kontextu vývoje venkovské prózy. Pro vlastní rozbor venkovské prózy jsem zvolila díla tří významných spisovatelů druhé poloviny 19. století: Boženy Němcové (*Babička*), Vítězslava Háalky (*Na statku a v chaloupce, Na výminku*) a Terézy Novákové (*Úlomky žuly*).

V první kapitole bakalářské práce přiblížím společensko-historickou situaci doby, v níž tato díla vznikala. Vycházím přitom z předpokladu, že individuální pojetí tematiky dětství a stáří v dílech těchto autorů odráží jak proměny života, tak i umělecké tendence druhé poloviny 19. století.

V dalších kapitolách se budu věnovat samotné interpretaci obrazů dětství a stáří ve výše zmíněných dílech, a porovnání představy o mládí a stáří v dílech jednotlivých autorů.

V závěru práce charakterizuji různé způsoby zobrazení světa dvou krajních životních etap, dětství a stáří, a na základě srovnání děl upozorním na proměny, kterými procházela česká venkovská próza ve druhé polovině 19. století.

2 Kulturně-historický kontext

Život a dílo všech tří autorů je spjato s dobou 19. století-se stoletím velkých a častých změn jak na poli politickém, tak kulturním. Boženu Němcovou (*1820) dělí od Vítězslava Háalky (*1835) téměř jedna generace, stejně tak Háalka od Terézy Novákové (*1853). Každý z nich byl tedy ovlivněn jinou politickou a kulturní situací, zároveň se ale všichni tři autoři zabývali stejnými tématy, například venkovským obyvatelstvem, životem na venkově, rodinou nebo mezigeneračními spory. Jak historické a kulturní pozadí ovlivnilo jejich pohled na stejné náměty, se pokusíme nastínit v této kapitole.

Lenka Kusáková¹ tvrdí, že můžeme prózu s venkovskou tematikou první poloviny 19. století rozdělit na tři typy. Prvním typem jsou povídky s výchovnými motivy. Druhým typem jsou povídky, jež představují typické konflikty na venkově (domluvené sňatky, chudoba, robota) a zpravidla končí tragickým osudem hrdinů. K třetímu typu prózy dal podnět Václav Bolemír Nebeskýv recenci ke knize Josefa Ranka *Aus dem Böhmerwalde* (*Květy*, 1844). V tomto článku vyzývá autory, aby se autoři věnovali tematice venkova a venkovskému lidu, v němž vidí vzor národa a prostředek pro obnovu národní společnosti. Znaky jednotlivých typů podle tohoto rozdělení můžeme najít u tří námi zvolených autorů.

Ve vybraných dílech tří autorů jsou zároveň zachyceny tři významné literární směry 19. století. U Boženy Němcové můžeme rozpoznat znaky *biedermeieru*, se kterým se setkáváme především v první polovině 19. století a jehož znaky měly přesah i do děl pozdějších autorů. Vítězslav Hálek je ve svých povídkách z venkovského prostředí ovlivněn romantismem, který byl v druhé polovině 19. století vytlačen z hlavního literárního proudu realismem. Realismus je v této práci zastoupen Terézou Novákovou a jejím dílem *Úlomky žuly*.

Prvním z autorů, kterého si představíme, je Božena Němcová, jež tvořila pod vlivem uměleckého (ale také životního) stylu zvaný *biedermeier*. Tento styl se rozvíjel především v první polovině 19. století hlavně mezi měšťanstvem. Obvyklým motivem literatury *biedermeieru* je rodina a idylické vztahy mezi generacemi, vlastenectví a ctnosti. Stáří v tomto

¹ KUSÁKOVÁ, Lenka, *Babička Boženy Němcové v kontextu dobové české prózy s venkovskou tematikou*. In: Božena Němcová a její Babička, Ústav pro českou literaturu AV ČR. Praha. 2006, s. 206

pojetí představuje moudrost a zkušenosti života, mládí je pak energické, ale pokorné a ke stáří vzhlíží a učí se od něj.

Vítězslav Hálek, narozen o pouhých 15 let později než Božena Němcová, měl však už zcela jiné podmínky. Řada revolucí v Evropě i u nás v roce 1848 a v pozdějších letech, vedená především studenty a mladými lidmi obecně, rozbila obraz pokorného mládí a mezigenerační idyly. Nastolení tzv. bachova absolutismu a snaha zavést zpět staré pořádky nevedlo k uklidnění situace, naopak odpor sílil a touha po změnách rostla, ta byla již dříve tematizována v tvorbě romantiků (např. V. Hugo) není náhodou, že se k odkazu K. H. Máchy, významného romantika, přihlásila skupina mladých umělců v almanachu *Máj* (1858). Generace mladé inteligence se seskupila kolem Jana Nerudy a Vítězslava Hála a v časopisech jimi řízených.² Hlavní motiv, který Májovce spojoval, byl:

„...živelný nesouhlas se soudobou skutečností, kterou měřili nadějemi roku 1848, a spojovala je touha bojovat literaturou o ideály národní a lidské svobody i nebojácnost vystoupit s kritikou konzervativních složek české společnosti.“³

Právě konzervativní složky byly většinou představovány starší generací. Tento přístup se projevil i v Hálkově literatuře. Mladí lidé byli dynamičtí, toužili po změnách, chtěli žít svůj život po svém, naopak staří lidé byly konzervativní, změnám se bránili a odmítali je a tím se často dostávali do sporu s mládím. Ve vybraných povídkách můžeme najít zklamání autora z reality v podobě kritiky výminkářství, kontrastů a sporů mezi generacemi. Stejně tendence, které jsou zachyceny Hálkem, můžeme pozorovat i v politice a společenském životě.

Podstatnou roli v tomto období představovaly hlavně kratší prozaické útvary povídky a obrazy ze života.⁴ Dalším důležitým prostředkem vedoucím k rozmachu vesnické prózy byla v sedmdesátých letech literatura, jež rozvíjela ideové východisko májovců. Základem pro realistické zobrazení bylo autentické popsání prostředí a studium národopisu. Právě tento proces vedl k základním rysům realistické literatury u nás. Vůdčí autorkou próz z vesnice byla v sedmdesátých letech Karolína Světlá, která silně ovlivnila dílo Terézy Novákové.

Božena Němcová i Vítězslav Hálek tedy představují dva krajní přístupy k mládí a stáří. U Němcové jde o harmonické soužití generací, u Hála je to pak boj mezi mládím

² *Dějiny české literatury III.*, Nakladatelství Československé akademie věd. Praha. 1961. s. 31

³ Tamtéž, s. 31

⁴ Tamtéž, s. 77

a stářím. Střední cestu představuje dílo Terézy Novákové, směřující ke smíření mezi generacemi, psané v duchu realismu. Právě snahou o důkladné prozkoumání reality a jejím věrným zachycením, především vztahů mezi lidmi, sociálních rozdílů a konfliktů mezi generacemi, vzniká kritický realismus, který se ve větší míře projevuje na konci 19. století. Důležité je, že se postavy v čase vyvíjí, díky tomu se mládí a stáří může usmířit a dospět ke shodě. V oblasti kritického realismu se Teréza Nováková stala významnou představitelkou venkovské tematiky. Ve svých dílech vyzdvihuje přednosti stáří i mládí, generace jsou v konfliktu, nejde však o natolik vyhocený boj jako v případě Hála, ale ani o idylu jako v případě Němcové.

Podobně jako u Němcové a Hála, tak i u Novákové koresponduje literární obraz s politickou a společenskou situací. U Němcové to je klid a idyla biedermeieru, u Hála bouřlivé porevoluční roky a snaha o velké společenské a politické změny a u Novákové je to snaha o kompromis, hledání cesty k porozumění, stejně jako tomu bylo na konci 19. století ve společnosti.

Kritickým realismem se dostáváme na konec století. Linie, kterou budeme sledovat, vede od, proměny idylického pojetí rodiny v biedermeierovském stylu, reprezentovaného Boženou Němcovou, přes osamělé a nepochopené hrdiny hálkových romanticko-realistických povídek s výminkářkou tematikou, až k věrně zachycenému obrazu českého venkova kritického realismu zastoupeného Terézou Novákovou.

3 Božena Němcová

Božena Němcová vstupuje do české literatury ve čtyřicátých letech především jako sběratelka a autorka pohádek. Božena Němcová projevila svůj vypravěčský talent črtami, v nichž popisovala život prostého lidu na chodském venkově. Ze stejného zdroje čerpala i ve svém prvním knižním díle *Národní báchorky a pověsti* (1845-47). Jak uvádí V. Jirát: „*pohádkami si připravila cestu k povídkám ze života venkovského lidu.*“⁵. Ve svých 25 letech zahájila publicistickou činnost v časopise *Květy*, kde publikovala seriál *Obrazy z okolí domažlického*.

Z korespondence Němcové víme, že se počáteční myšlenky k tvorbě *Babičky* začínají objevovat již kolem roku 1853, kdy Němcová objevuje tři roky staré koncepty vyprávění o svém mládí v Ratibořicích. V roce 1853 Němcové umírá syn Hynek a vlivem politické perzekuce manžela se rodina ocitá v bídě. Právě v této těžké životní situaci Němcová začíná soustavněji pracovat na *Babičce*, v níž vytvořila idylický obraz mládí v Ratibořickém údolí. Už zde můžeme vidět jeden z prvků *biedermeieru*, kterým byl únik z reality. Později o svém díle napsala například v dopise Aloisi Vojtěchu Šemberovi, (září 1854): „*Je to tichý život venkovský; zvyky, obyčeje, svátky i pověry lidu v okolí Náchodském. Representantka tohoto staročeského života je Babička, v tiché domácnosti v kole vnoučat, které patří dceři, dceři v městě odchované.*“⁶.

Dílem *Babička* se budeme zabývat v samostatné kapitole, ale zde závěrem uvedeme slova Vítězslava Nezvala, který při příležitosti 75. výročí smrti Boženy Němcové v časopise *Tvorba* komentoval *Babičku* takto;

„*Uchopila tón svého úžasného dětství, a pak se přestala starati o vše, o pořad událostí, o logiku, kterou se přetahují, nechala se unášeti tímto proudem, nežádajíc patrně nic, než aby byla patrně ohromena... Vím, jaké úskalí banalit jí bylo obeplouti, jaké svůdné mēlčiny moralit, jaký dobově se nabízející folklor pro folklor, vyhnula se všemu tomu s jistotou snu, jenž si bere ze včerejšího dne jen to, co vyžaduje rozběh. Babička plní úkol, jaký si předsevzala, úkol uniknouti nudě lži, úskoků a intrik, tak proslule literárních...*“⁷

⁵ VODIČKA, Felix: Místo Babičky ve vývoji české literatury; In: Vodička, Felix: Cesty a cíle obrozenecké literatury, Československý spisovatel, Praha, 1958. s. 237

⁶ NĚMCOVÁ, Božena. *Listy II* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012 [2016-01-11]. Dostupné z <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/99/41/listy_II.pdf>. s. 71

⁷ LIBIGEROVÁ, Jitka. Babička Boženy Němcové. Staré bělidlo ožívá díky starosvětské stařence. *TOPZINE* [online]. 2012 [cit. 2016-06-27]. Dostupné z: <https://www.topzine.cz/babicka-bozeny-nemcove-stare-belidlo-oziva-diky-starosvetske-starence>

3.1 Babička

Babička je nejznámějším dílem Boženy Němcové, popisuje zde život a osobu své babičky, její vztah s vnoučaty a vesničany v prostředí Starého Bělidla. Božena Němcová v *Babičce* vytváří fiktivní idealistický prostor Ratibořického údolí, které má spojené se vzpomínkou na dětství, v němž hlavní osobou byla babička.

„Dávno, dávno již tomu, co jsem posledně dívala se do té milé mírné tváře, co jsem zulíbala to bledé líce, plné vrásků, nahlížela do modrého oka, v němž se jevilo tolik dobroty a lásky, dávno tomu, co mne posledně žehnaly staré její ruce! - Není více dobré stařenky! ... Mně ale neumřela!“⁸

Vyprávění začíná scénou, ve které babička přijíždí na Staré Bělidlo kočárem. Němcová ke stáří přistupuje s úctou v duchu *biedermeieru*, neodsunuje babičku na druhou kolej kvůli jejímu věku jako jiní autoři písicí v pozdějším období, naopak, brzy po svém příjezdu je babička v celé ratibořické společnosti nepostradatelnou osobou pro všechny obyvatele. Arne Novák poukazuje na to, že se Němcová nevěnuje střetu generací, a to, jak uvádí Šmahelová, může být důsledkem *způsobu evokace minulosti z pohledu dítěte*, který je tak silný, že nedovoluje překrýt vnímání dospělého⁹.

„Jakápak asi ta babička bude?“ Ony znaly více babiček, podoby jejich se jim v hlavě pletly, nevěděly však, ke které tu svou babičku připodobnit. Tu konečně přijíždí k stavení vozík! ... Z vozu slézá žena v bílé plachetce, v selském obleku. Děti zůstaly stát, všechny tři vedle sebe, ani z babičky oka nespustily!. Tatínek jí tiskl ruku, maminka ji plačíc objímala, ona pak je plačíc též líbala na obě líce. Bětka přistrčila jí malého kojence, boubelatou Adelku, a babička se na ni smála, jmenovala ji malé robátko a udělala jí křížek. Pak ale ohlídl se po ostatních dětech, volajíc na ně tónem nejupřímnějším: „Moje zlaté děti, moje holátka, co jsem se na vás těšila!“ Ale děti sklopily oči a zůstaly stát, jako by je přimrazil, a teprv na matčín rozkaz podaly svoje růžová líčka babičce k políbení. Nemohly se ani vzpamatovat! Jakpak, to byla babička zcela jinaká než všechny ty, co kdy viděly, takovou babičku ony ještě jaktěživi

⁸ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: městská knihovna v Praze, 2012 [2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf>, s. 5

⁹ ŠMAHELOVÁ, Hana. Autor a subjekt v díle Boženy Němcové. Praha. Karolinum. 1995. s. 160

*neviděly! Div na ní oči nenechaly! Kamkoli se postavila, obcházely ji kolem dokola a prohlížely od hlavy do paty.*¹⁰

Příznačným rysem tohoto popisu je stylizace pohledu vypravěče. Ze vševědoucího shora shlížejícího, se mění na vypravěče, který se vžívá do postav dětí a popisuje celou událost vítání babičky z dětské perspektivy.

Němcová se díky své zkušenosti z národopisných pohádek naučila velmi dobře popisovat prostředí. Čtenář je popisy vtažen do děje a připadá si, jako by se celý děj odehrával kolem něj a působil na všechny jeho smysly. Jan Mukařovský ve své knize *Studie z poetiky* nazval tento postup *dějovým ovzduším*¹¹. V souvislosti s popisy událostí je podněcována idyličnost situace, Němcová zobrazuje veškeré dění poklidně a bez rozruchu. Tomuto aspektu idyličnosti popisu prostředí se věnuje i Šmahelová, poukazuje na to, že se tyto obrazy poklidně prolínají celým dílem. Na okamžik se objeví problémy ostatních postav (Míla a Kristla, odvod Míly na vojnu, milostné tajemství Hortenzie), ale ty po čase odezní a „*líčení se opět rozprostře jako poklidná hladina*“¹². Utlumené konfliktní situace mezi generacemi jsou opět typickým znakem *biedermeieru* a pro toto dílo Boženy Němcové jsou příznačné.

Kompozici díla tvoří několik obrazů, které zobrazují sled událostí během kalendářního roku. Téměř v každé kapitole se objevuje babička s dětmi. Čas, který můžeme sledovat a jenž je pojítkem všech kapitol, je prolínání čtyř ročních období, ve kterých jsou také zachyceny svátky a jiné náboženské události.

Především babiččina víra k Bohu a rituály ji doprovází na každém kroku, v tomto ohledu byla babička starosvětská žena. Šmahelová poukazuje také na to, že veškeré činnosti, které babička dělala, se odehrávaly v blízkosti dětí, trávila s dětmi celé dny, vychovávala je, říkala jim různá pořekadla a přísloví často spojená právě s vírou. Babička se zasloužila o utváření a formování postav dětí a jejich vnímání světa.

„První, co si babička v hospodářství zcela na starost vzala, bylo pečení chleba. Nemohla snést, že služka s božím darem tak beze vší úcty zachází, ani do díže, ani z díže, do pece ani

¹⁰ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: městská knihovna v Praze, 2012 [2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf>, s. 6-7

¹¹ MUKAŘOVSKÝ, Jan: Pokus o slohový rozbor Babičky Boženy Němcové. In *Studie z poetiky*. Praha: Odeon 1985. s. 685

¹² ŠMAHELOVÁ, Hana. Charakter idyličnosti v Babičce Boženy Němcové. In: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. Plzeň: Albis international, 1999, s. 110.

z pece že jej nepřezehnává, jako by cihly v ruce měla. Babička, než kvas zadělávala, kopistem díž požehnala a to žehnání opakovalo se, kdykoli těsto do ruky se vzalo, až byl chléb na stole. Nesměl jí také žádný otevřhuba přijít do rány, aby jí „boží dar neuhranul“, i Vilímek, když vešel do kuchyně při pečení chleba, nezapomněl, že má říci: „Pánbůh požehnej!“¹³

„„Po drobečkách se šlapat nesmí, to prý duše v očistci pláčou.“ Také se mrzela vidouc, že se chléb při krájení nerovná: „Kdo se nesrovnává s chlebem, nesrovnává se s lidmi,“ říkala“¹⁴

Na uvedených ukázkách vidíme babiččinu zbožnost, ale také další kladné vlastnosti, jako jsou pracovitost, pečlivost, šetrnost a touha po pořádku.

Babička představuje typ určité autority, je symbolem úcty, moudrosti, víry a upřímnosti. Pokud má někdo z okolí nějaký problém, vždy jde za babičkou a ta mu dokáže poradit nejlépe. Když se babička s dětmi objeví, každý ji rád vidí. S člověkem jedná tak, jak si zaslouží, a proto když se někdo chová k babičce neuctivě, ani ona pro něj nemá milých slov. Nejvíce takových konfliktů nastává v konfrontaci s panstvem, které si myslí, že jsou důležitější než stařenka.

Babička byla ve své práci a rituálech staromódní, opačnou stranou mince bylo její chování k lidem, nebála se říct svůj názor, v tomto směru působila jako moderní žena. Když se setkala se vznešenými dámami, chovala se k nim jako k sobě rovným, jelikož nedělala rozdíly mezi urozenými a chudými. Snaha o stírání sociálních rozdílů je dalším ze znaků *biedermeieru*, které můžeme v tomto díle nalézt.

„První čas, když babička k dceři přišla a ještě v domácnosti ani s okolními lidmi obeznámena nebyla, přišla jednoho dne paní správcová se dvěma ještě paničkami na vizitu. ... Babička dle svého obyčeje pobídla hosty, by se posadili, a přinesouc chléb a sůl, podala s celou upřímností, aby si vzácné paní ukrojily. Vzácné paní se ale s pohrdlivým vyhrnutím nosičků děkovaly, že nebudou jíst, pak se úsměšně na sebe podívaly, jako by chtěly říci: „Ty sprostačko, co si myslíš, že jsme my náké jen tak ledabylo!“ Paní Prošková přijdouc viděla hned, že babička chybila proti panským obyčejům, a řekla matce, když paní odešly, aby takovým paním chléb nepředkládala, ty že jsou na jiné věci zvyklé. „Víš ty co, Terinko,“ řekla

¹³ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: městská knihovna v Praze, 2012 [2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf> s. 9-10

¹⁴ Tamtéž, s. 10

*ji babička popuzena, „kdo u mne nepřijme chléb a sůl, ten není hoden, abych mu židli podala. Ale dělej si, jak ty chceš, já vašim novotám nerozumím.“*¹⁵

Takto tedy Němcová ve svém díle popisuje stáří v podobě babičky. Stařenka je potřebná pro všechny členy společnosti, je vzorem a souborem ctností. Představuje autoritu a zároveň je uctívá ke každému, kdo se k ní chová stejně. Stáří je studnice moudrosti, ke kterému mládí vzhlíží a učí se od něj.

Na dětství Božena Němcová pohlíží jako na nepopsaný list papíru, který ovšem potřebuje pomocí dospělých a jejich zkušeností najít správnou cestu k sebepoznání. To, co je důležité pro život a utváření charakteru dětí se nelze naučit ve škole. Děti získávají nejvíce poznatků a zkušeností v přímém kontaktu se situací. Babiččina vnoučata jsou samozřejmě ovlivněna jejími návyky a chováním, jsou zvědavá. K takovému poznání nejlépe sloužilo babiččino vypravování.

Děti jsou babičkou fascinovány, objevují nová místa, přinášejí do příběhu radost, úžas, dětskou naivitu i mnoho všetečných a nekonečných otázek. Babička se tak stává jejich učitelkou, rádkyní, průvodcem po krajině i v životě a získává si jejich srdce. Děti každý její krok obdivují a chtějí být moudré jako ona.

*„Jeden sedí jí na klíně, druhý stojí za ní na lavici a Barunka stojí před ní a dívá se jí do tváře. Jednomu je divno, že má babička bílé vlasy jako sníh, druhému, že má babička scvrklé ruce, třetí povídá: „Ale babičko, vy máte jen čtyry zuby!“ Babička se usmívá, hladí tmavohnědý vlas Baruščin řkouc: „Když jsem stará; až vy budete staří, budete taky jinaké!“ a děti to nemohou pochopit, že by ty jejich bělouňky, hladké ruce mohly kdy tak svraštělé být jako ruce staré babičky. Babička si hned první hodinu srdce svých vnoučátek zcela osvojila, však se jim ale hned také všecka vzdala.“*¹⁶

Při výletech do přírody se děti naučily rozpoznávat byliny a znaly i jejich účinky při nemocech či zranění. Neotálely ani s nekonečnými otázkami, do kterých se zapojily všechny děti a získávaly tak odpovědi na otázky, které by z žádné knihy nevyčetly. Vnoučata byla nejšťastnější, když jim babička vyprávěla nějaký příběh ze svého života, mohla ho slyšet několikrát a vždy se něco nového přiučila. Babička vyprávěla při jakékoliv příležitosti, na

¹⁵ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: městská knihovna v Praze, 2012 [2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf>. s. 25

¹⁶ Tamtéž, s. 8

procházkách, na dvorku, u paní kněžny, tím je doložena lidová slovesnost, která byla v 19. století hlavním zdrojem příběhů a pohádek. Děti i ostatní obyvatelé Ratibořického údolí babičku vždy pečlivě poslouchali, aby jim neuniklo jediné slovo, sedali si kolem ní a tím jí dávali najevo úctu.

„A jak se to tam jmenuje, co ten kostelíček je, babičko?“ ptal se Vilím. „To je na Boušíně. Dá-li nám pánbůh zdraví, také se tam jednou podíváme, až tam bude pouť!“, řekla babička. „A co se tam stalo, babičko?“ ptala se Adelka, která by byla babičku poslouchala od rána do večera. „Zázrak se tam stal. Nevíte již, jak to jednou Vorša povídala?“ „Nevíme už nic. Povídejte vy nám to, pěkně vás prosíme,“ škemraly děti a babička nedala se dlouho prosit. „Tedy sedněte hezky na lavici a nevyhýbejte se mi z okna, ať nepřepadnete dolů a nesrazíte vaz“¹⁷

Když si děti poslechly nějaký příběh, jako by se jim najednou odehrával přímo před očima. Dětská fantazie je schopná všeho a nemá žádné hranice. Dostáváme se tedy k typickému znaku dětství, k nespoutanosti mysli. V dětství jsme schopni dělat cokoli, to dokazuje i babička svým přístupem, nelimituje děti tím, že by jim zakazovala nějaké hry nebo aktivity, ale nechává je tvořit si vlastní cestu k budoucnosti. Na předchozích ukázkách můžeme jasně demonstrovat snahu o výchovný charakter *Babičky*.

„Děti obrátily zraky do údolí, viděly v mysli rytíře jezdit, děvčátko bloudit - a tu hle, najednou vyjíždí z lesa paní na krásném koni, jedouc údolím dolů, za ní podkoní. Paní má tmavý kabátek, dlouhá hnědá sukně visí jí přes třemeny dolů, na hlavě černý klobouček, od něhož vlaje zelený závoj okolo havraních kadeří. „Babičko, babičko, rytířka, podívej se!“ vykřikly děti. „I co vám napadá, což jsou nějaké rytířky? To je paní kněžna,“¹⁸

Děti byly nadšené ze všeho nového, ať už se jednalo o návštěvu kněžny, pozorování mravenců, pouť nebo prohlížení knihy se zvířaty. Na všechno se těšily a sdílely svou radost s ostatními obyvateli Ratibořického údolí. Plynutí času je v dětském pohledu zajímavé tím, že se děti orientují dle nastávajících událostí. Není pro ně podstatný den v týdnu nebo měsíc, nýbrž události, svátek všech svatých, příjezd Martina na bílém koni, Sv. Mikuláš, Vánoce, Tři králové, návrat babičky a Barunky z Vambeřic nebo Velikonoce.

¹⁷ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: městská knihovna v Praze, 2012 [2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf>, s. 40

¹⁸ Tamtéž, s. 42

Děti mezi sebou neřešily, kdo jaký je a jakou má povahu, hlavní bylo, když si mohly společně hrát. Většina her se odehrávala v přírodě, pouštění draků, skotačení na zahradě, vyřezávání píšťalek a mnoho dalších. Děti si hrály na dospělé, na svatbu, na školu, je tedy vidět, že se svět dospělých včleňuje i do světa dětí a není proto možné je od sebe oddělovat. Světy dětí a dospělých se navzájem prolínají.

„V zimě, to bývaly děti skoro celého půl dne na peci za kamny, pec byla veliká, bylo tam lože služčino a Mančinka měla tam všechny svoje hračky a panny. Když se tam děti slezly, byla jich plná pec, a na svrchním schůdku seděl ještě domácí veliký pes. Na té peci slavila se každou neděli svatba některé panny. Ženich byl kominik a Mikuláš byl jako pan páter. ... Ale na peci bylo už zase ticho, děti hrály už zase na tatínka a maminku, té mladé mamince přinesl čáp děťátko a Adélka, která neuměla strojit hody, musela být jako paní bába a Vilém a Jan byli jako kmotři a dali mu říkat Honzíček. A byly zase hody, jidel bylo přepodivných a pes byl také hostem, aby se na ně udobřil. Honzíček hned vyrostl a tatínek ho vedl do školy a Jan byl panem kantorem a učil ho slabikovat. Ale jeden žák, to nešlo, musely se všechny učit, a usneslo se: „Budeme hrát na školu.““¹⁹

Způsob vyprávění, sled událostí a postupné přechody mezi ročním obdobím, jež jsou v *Babičce* zobrazeny, bychom mohli popsat jako lineární. V knize není uveden konflikt nebo problém, který by výrazně změnil spád děje, pouze drobné epizody (příběh Viktorky, láska Kristly a Míly, potopa). Šmahelová uvádí, že se v *Babičce* objevují dva aspekty idyly. Jedním je *idyličnost dětské vzpomínky*, tento typ je základním námětem Němcové při tvoření díla. Druhým aspektem je *idyla chonotopu*,²⁰ tedy spojitost mezi prostorem a časem. K tomuto druhému aspektu přispívá především klidný až harmonický život v Proškovic rodině i v Ratibořickém údolí, to je důsledkem idylického vnímání celého příběhu.

Veškeré dění, odehrávající se kolem babičky od jejího příjezdu až po její smrt, má v konečném důsledku jediný cíl. Zobrazují se její stálé hodnoty, vlastnosti, víra i to, jakou úlohu měla ve společnosti. Božena Němcová nám přibližuje její chování při svátcích, v kruhu rodiny i přátel různého věku, především s dětmi. Babička nedělá rozdíly mezi urozenými a chudými, staví se ke všem vrstvám obyvatel stejně.

¹⁹ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: městská knihovna v Praze, 2012 [2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf>, s. 33

²⁰ ŠMAHELOVÁ, Hana. Charakter idyličnosti v *Babičce* Boženy Němcové. In: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. Plzeň: Albis international, 1999, s. 112

V prozaickém díle *Babička* se v době jejího prvního vydání (1855) společnost setkala s něčím novým, Němcová neřešila střet generací nebo náměty z maloměstského prostředí. Šla svou vlastní cestou, která byla sice trnitější, ale znamenala pro Němcovou neuvěřitelnou pokrokovost. V postavě babičky zobrazila autoritu, moudrost a úctu v té nejčistší podobě, v podobě stařenky, která předává moudrost života svým vnoučatům. Děti babičku milují a prožívají chvíle poznání právě v přítomnosti babičky. Děti jsou Němcovou představeny jako neposkvrněné duše s nespoutanou fantazií a myslí, jsou zvědavé a touží po poznání, to jim zprostředkovává postava babičky. V díle Boženy Němcové je dětství a stáří ve vzájemné harmonii, kdy staří učí mladé a mladí je uctívají.

4 Vítězslav Hálek

Idylické soužití generací v literatuře nevydrželo dlouho. Ve druhé polovině 19. století se venkovská próza prosadila natolik, že patřila k významným žánrům české literatury. Nastupující mladá generace sdružená kolem almanachu *Máj* opustila biedermeierovský pohled na svět, hlásila se k odkazu Karla Hynka Máchy a myšlenkám romantismu. V literárních dílech vystupovaly do popředí motivy nepochopení, osamění, kontrasty mezi generacemi a kritiku společnosti, jak si ukážeme v této kapitole věnované Vítězslavu Hálkovi a jeho dílům.

Hálek měl v polovině 19. století velmi vlivnou pozici novináře, básníka, prozaika, dramatika a literárního kritika. V období padesátých let psal veršované povídky (*Alfred, Krásná Lejla*) a v šedesátých letech lyricko-epické skladby (*Goar, Černý prapor, Dědicové Bílé hory*). Jedinečná prozaická díla s venkovskou tematikou ze sedmdesátých let přispívala k věrnému pochopení poměrů národního života (*Pod dutým stromem, Na statku a v chaloupce, Na výminku a Pod pustým kopcem*). Hálek se v povídkách soustředil na téma lásky, jež brání ve štěstí předsudky, zlá vůle rodičů nebo sociální nerovnost, věnoval se tematice výminkářství a střetu generací. Díky svému básnickému citu dokázal velmi věrně a působivě zachytit okolní prostředí, což dodávalo jeho dílům nadčasový rozměr. Hálek nemusel pro vesnickou inspiraci daleko, jelikož na venkově vyrůstal a měl k němu vřelý vztah. Stejně tak prostředí přírody, které je v prózách považováno za oázu klidu a únik od reality.

K analýze dětství a stáří v Hálkově próze byly vybrány časopisecky vydané povídky ze sedmdesátých let *Na statku a v chaloupce* a *Na vejminku*. V povídce *Na statku a v chaloupce* (Květy, 1871) je popisován rozdílný pohled dětí a dospělých na život pod vládou zlé selky. Hálek nerozděluje postavy do kast, dle majetku. Postavy jsou svým chováním a vlastnostmi buď dobré nebo špatné.²¹ Chamtivost narušuje téměř idylický stav dětství a jedinečných chvil v přírodě. Druhá povídka *Na vejminku* (Osvěta, 1873) je obrazem *tragických důsledků, které s sebou přináší tradiční zřízení výminku na statku*, jenž je z pohledu statkáře ukázkou bezcitnosti k vlastním rodičům na výminku.²²

²¹ POHORSKÝ, Miloš: *Obraz vesnice v Hálkově próze*. Česká literatura. Roč. 4. 1956. č. 1, s. 48.

²² *Dějiny české literatury III.*, Nakladatelství Československé akademie věd. Praha. 1961. s. 112

Pro celkový obraz na výminkářství je výmluvná promluva vypravěče z knihy *Na vejminku*:

„Mezi všemi otázkami společenskými není snad jediné, která by tak mohla vznést obžalobu na člověka, jako ta vejminkářská. Nemusíme zacházeti daleko do Evropy, chceme-li vyhledat otroky a otrokáře. Doma je máme, každý ve své obci, a co při tom nejhnusnější: otrokářem bývá syn, otrokem otec; poměry ty zákon trpí, schvaluje, ano jako smlouvy občanské, vkládá je do kněh veřejných.“²³

²³ HÁLEK, Vítězslav. *Povídky: Na vejminku*. Praha: Odeon, 1968. s. 237

4.1 Na statku a v chaloupce

Vítězslav Hálek uvádí čtenáře do děje povídky pozvolna. Vypráví nejprve o chaloupce, která má v příběhu zásadní roli pro dětské postavy. Jednou z dětských postav je desetiletý Jíra, jenž bydlí s otcem v chaloupce. Jíra je hoch, který sice nechodí do školy, ale ví mnohem více o přírodě než jiné děti.

„Do školy ho však také neposílal (Jíru). Snad by s ním ani ve škole nechtěli sedět; a nač o to se dožebrávat! Učil hocha sám, aby uměl i čísti i psát, ale hlavně aby uměl dostačiti sobě, neboť říkal, to že jest nejlepší písmo i čtení.“²⁴

Velmi podstatným prostředím je příroda, která je nejlepší školou a učitelkou, především pro Jíru. Jírův otec byl pytlákem, příroda pro něj byla každodenní součástí a především zdrojem obživy. Kdo si přírody nevážil, nezasluhoval ani úcty od lidí. Příznačný pro to je postoj, který k přírodě vštěpoval Jírovi jeho otec.

„Jen člověk uzavírá svůj nadbytek. Strom, má-li dostatek, sám ti kyne: „Pojď a pochutnej si, pojď a odpočiň si.“ Jen člověk plaší, strom neplaší. Až tě lidé budou honit, jdi do lesů, lesy tě přijmou. Jestli stromu zbytečně ulomíš větev, zbude tam rána a ta krvácí také. Vše na světě má účel; maříš-li jej, lotr jsi, napomáháš-li mu, jsi víc, než svatý. Kniha boží jest všude rozevřena; blázni myslí, že ji mohou nositi pod pažďím. Uměj viděti a slyšeti a srdce hned ti poví, zdali jsi porozuměl. Vše jest pro naši radost; kazíš-li ji, jsi lotr, zvěstuješ-li ji, jsi víc, než svatý, neboť to pravé a jediné podobenství boží.“²⁵

Jíra byl vychováván podle přírodních zákonů, to bylo hlavním rysem jeho povahy, kterou všichni tak moc obdivovali. Chlapcův otec zahynul při pytláčení. Jíra mu vykopal hrob, ozdobil ho vyřezaným křížem a šel „do světa“. Jíra došel do vesnice, kde se poprvé setkal s Lenkou, děvčátko mu dalo najíst chleba a získalo si Jírovo srdce.

„Když opět viděla zablesknout se mu poslední sousto v prstech, řekla: „Chceš, tatínek mi dá ještě.“ Na to slovo se dal Jíra do takového pláče, do vzlykání a sténání, že byla teskno na něho podívat. ... Holčička počala taktéž opět plakati s ním, ale ne tak mnoho, jako prve, neboť se jí zdálo, že to spraví nový krajíc. A nevědomými těmi slzami plačíc ptala se ho opět: „Což pláčeš? Máš proč?“ „Já nemám tatínka,“ řekla hoch v samých slabikách jakoby urvaných

²⁴ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1961. s. 13

²⁵ Tamtéž, s. 15

a jako by slova ta právě slabikoval; máť pláč dětí takouto mluvu. ... A holčička vzpamatovala se nejprv: „Když nemáš tatínka, já mám tatínka, já ti ho dám také.“²⁶

Tato ukázka velmi dobře ukazuje, jaké je vnímání dětí. Jsou upřímné, mnoho věcí řeší tak, jakoby to nebyl žádný problém. Mají spontánní reakce a dospělým ukazují, že problémy mají jednoduché řešení. Lenčin otec přijal Jíru na statek a Lenka se ho ujala, vše mu ukázala a představila mu dědečka.

Dědeček v této povídce představuje postavu, která se projevuje především v zásadních scénách příběhu. Na počátku je to stařec, který tráví většinu času na výminku, nechodí mezi čeládku a má rád svůj klid. Ve společnosti Jíry se chtěl dědeček dozvídat nové poznatky, zajímala ho péče o zahradu a přírodní zákony.

„Dědeček již ani nechtěl odpoledne spávat v lenošce; na zahrádku, jen na zahrádku, tam to bylo jak v ráji. Sedátko bylo mechem postláno, že bylo jako peřina — tak měkké, že ho lenoška na jeho vejminku již musila se vzdáti porovnání. A jaké to bylo podívání na ty záhony! Ani jaktěživ o těch květinách neslyšel, co jich tam nyní rostlo, zrovna jako v knížecí zahradě.“²⁷

Jíra začal novou etapu svého života. Pracoval na statku, dospíval a našel novou rodinu. S Lenkou trávil téměř každou chvíli. Lenka, jakoby mu dala nové světlo do života a Jíra v ní viděl největší dobro, byla pro něj sluncem i andělem.

„Nevím, jestli mu otec kdy vypravoval o andělech, ale tak nějak by si je byl představil, kdyby nyní někdo o nich začal; ona mu dala pokrm, chtěla mu dát otce a byla příčinou, že otec mu dal střechu, - zdaž to není anděl? Ona s ním plakala, ona s ním se smála; což by mohl udělati anděl? Když si Jíra ulehl, nemyslel než na Lenku; na hospodáře jen tak že vzpomněl, ostatních lidí, čeládky myšlenkami sotva se dotknul — u Lenky zůstal.“²⁸

V povídce se Hálek nevyhýbá ani vzpomínkám, hlavně dědečkovým, který vypráví například o tom, jak se jeho rodina dostala na statek, nebo když vzpomíná na Lenčinu matku, která byla upřímná, laskavá, dobrosrdečná a tvoří tak kontrast k nové hospodyni, zlé, lakomé a hamižné selce.

²⁶ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1961. s. 24

²⁷ Tamtéž, s. 34

²⁸ Tamtéž, s. 28

Hálek v povídce *Na statku a v chaloupce* představuje svůj oblíbený motiv, v povídkách s výminkářkou tematikou je jím zákeřná žena po boku lehce zmanipulovatelného muže. S příchodem macechy nastávají na statku velké změny. Selka má již při prvním setkání konflikt s Lenkou. Jíra se hospodyně také zapsal do paměti svou přímocí, nebál se jako jediný říci svůj názor, a to se selce nelíbilo.

„„Však pozná nyní, co je v domě matka,“ řekla a chtěla se bráti síní do domu. „Macecha!“ zvolal mladý hlas mezi chasou, a když se selka po hlase tom ohlédla, uviděla hochu, u něhož Lenka brala útočiště a k němuž všechněch diváků oči právě se obracely.“²⁹

Selka se chová hrubě k dědečkovi a nemá k němu úctu, proto vyprovokuje konflikt, po kterém se dědeček stáhl do ústraní. Kvůli neuctivému chování selky se našťěstí utužil vztah mezi Lenkou a dědečkem, která ho navštěvovala častěji, protože dědeček už z výminku téměř nevycházela. Selka je příkladem toho, že pokud se objeví mstivá povaha, jakoby najednou zmizelo veškeré štěstí a radost.

Jíra trávil celá odpoledne venku na pastvě a těžko se mu vracelo domů. Příroda pro něj byla důležitějším domovem než statek.

„A čím víc se blížil k domovu, stával se zamklnejším; noc, již měl přespati ve statku, byla mu, jako by ho někdo přivazoval, jako by ho někdo sháněl do klece, z níž by co nejdříve rád vyletěl.“³⁰

Podstatným rysem pro Hála je i to, že Jíru, přestože je sirotkem, neodsunuje na okraj společnosti, na tuto skutečnost poukazuje ve své studii Pohorský.³¹

Příroda představuje jakousi harmonizační složku, která je obrazem duše dědečka i dětí. Když kvetla zahrada, všichni byli šťastní a otevření novým poznatkům, těšili se na nový den. Poté, co selka zahradu zničila, rozbila i vnitřní pohodu dětí a dědečka. Lenka postupně ztrácela tatínkovy sympatie, pod vlivem selky se k ní choval odtažitě, jakoby ji neznal. V těch chvílích utíkala Lenka s Jírou do lesa. Trávili spolu většinu času, jelikož jim bylo spolu nejlépe. Hálek poukazuje na vnitřní bohatství dětí, které jsou sice nezkušené, ale o štěstí, přátelství a lásce vědí více, než mnoho jiných lidí, kteří považují za bohatství pouze majetek.

²⁹ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1961., s. 43

³⁰ Tamtéž, s. 53

³¹ POHORSKÝ Miloš: *Obraz vesnice v Hálkově próze*. Česká literatura. Roč. 4. 1956. č. 1, 11. 3.. s. 53

„Dokud toto mé srdce bije, máš domov, máš otce i matku, máš všechno, co si na něm žádáš!“ mluvil s pohnutím. „Ty dobré dítě, ty jediné, ty zlatá duše!“ dokládal s jásotem. Lenka se na tom jeho srdci vyplakala a zas jí bylo nesmírně volno. Jako by se jí rozšířila duše a jako by si ničeho více nepřála, jako by vše byla našla a o nic více báti se nemusila.³²

Další zlomový okamžik nastává, když chtěla selka Jíru vyhnat ze statku. Rozhodl se, že půjde pryč za podmínky, že selka Lence neublíží, jinak že odejde i Lenka. Jíra se opět ocitl sám a vrátil se do chaloupky. Lenka mezitím musela trpět na statku. Jediným člověkem, kterému mohla věřit, byl dědeček, řekla mu, že chce utéct. Dědeček šel za svým synem, aby mu otevřel oči a Líška si uvědomil jak Lenku zranil a omluvil se. Lenka při svém trápení prchala do lesa a její duše tam byla jako v ráji.

Setkání Lenky a Jíry bylo jako nabitě energií, těšili se na sebe a věděli, že jeden bez druhého nemohou žít. Hálek poukazuje na čistou lidskost bez jakýchkoliv příkras. Spojením dvou mladých duší se dostáváme na místo plné lásky.

„V té prosté upřímnosti obou těch lidí bylo kouzlo nevýslovné. „Přišla jsem, abych byla tvou ženou,“ ona ho pozdravila. „Tu viz, já jsem již všechno pro tebe přichystal,“ on jí odpověděl a hned jí vedl k sobě.“³³

Hálkovy popisy událostí jsou plné emocí a afektovanosti. Z každé situace chce získat maximální množství prožitků, to se projevuje nejen v promluvách postav, ale také v promluvách vypravěče, který je přímou součástí příběhu a komunikuje se čtenářem.

„Holčička počala taktéž plakati s ním, ale ne tak mnoho jako prve, neboť se jí zdálo, že to spraví nový krajíc. A nevědomými těmi slzami plačíc ptala se ho opět: „Což pláčeš? Máš proč?“ „Já nemám tatínka,“ řekl hoch v samých slabikách jakoby urvaných a jako by ta slova právě slabikovat; máť pláč u dětí takovouto mluvu. Nyní spustila s ním holčička ale také doopravdy; a kdyby tu byl býval opět svědek, byl by se již nesmál. A holčička vzpamatovala se nejprv: „Když nemáš tatínka, já mám tatínka, já ti ho dám také.““³⁴

³² HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1961. s. 81

³³ Tamtéž, s. 96

³⁴ Tamtéž, s. 24

Emociální popis vypravěče:

„Může-li býti cos jemnějšího než takáto pravda, za níž nám ručí on i ona? Může-li být cos vznešenějšího než takáto prostota, jež jest nejryzejším výrazem dvou bytostí? Oba byli schvázeni touto mocí, tou jemností i vznešeností myslí, a to již jim bylo pojídlem možná-li více než věčným.“³⁵

Lenka našla nový domov v Jírově náruči. Hálek opět opěvuje nemateriální bohatství, naznačuje to mnoha promluvami vypravěče; *„Chaloupka lákala, ta kynula, jako druhdy odpuzovala a odháněla. Nyní tu úlohu odpuzování, odhánění převzal Lískův statek.“³⁶* Na statku lidé nebyli rádi, protože tam poroučela zlá selka. Když se Lenka s Jírou oddali v lese u otcova hrobu, šli tuto novinu říct na statek. Selka od Lísky utekla a statek vypadal zpustle. S Jírou a Lenkou jakoby se vrátilo veškeré štěstí a radost na statek. Starali se o něj společně a vždy v neděli šli všichni do chaloupky.

Dějová linie povídky se přibližuje pohádce, objevuje se souboj dobra se zlem, rodiče nepřející lásku dětem apod. Hálek ale toto pojetí doplňuje realistickým popisem vnějšího prostředí.

Dětství je v povídce znázorněno dvěma mladými postavami, které jsou odvážné, nespoutané, čelí překážkám osudu i společnosti. V průběhu děje dozrávají až k hranici dospělosti. Mají blízko k přírodě, která jim nahrazuje domov, cítí se v ní bezpečně. Hrdinové jsou předobrazem kladných vlastností, plní ideálů, které jim naruší až okolní společnost, která je jejich protikladem. Stáří v postavě dědečka doplňuje dětství, ten je však odsunut na okraj společnosti, bojí se mluvit s vlastním synem a málokdy opouští svůj výminek. Svému synovi statkáři je pod vlivem selky na obtíž. Tímto tématem se Hálek hlouběji zabýval v povídce *Na vejminku*, které je věnována následující kapitola.

³⁵ HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1961. s. 96

³⁶ Tamtéž. s. 102

4.2 Na vejminku

V povídce *Na vejminku* Hálek rozvedl otázku výminkářství a prohloubil rozpor mezi generacemi. Povídka se odehrává ve dvou liniích, z nichž jedna představuje stáří a druhá mládí.

Povídka začíná smrtí výminkáře Lojky. Zemřel náhle a ve spánku. Jeho role se brzy ujme statkář Lojka, který byl tyranem pro svého otce. Přeměnu statkáře Lojky ve výminkáře můžeme považovat za první dějovou linii.

Druhou dějovou linií povídky je příběh Fraňka a Stázy. Jedná se o dvě děti, které se setkají na hřbitově. Franěk byl třináctiletý vnuk starého Lojky, syn statkáře. S dědečkem měl velmi vřelý vztah, lepší než s vlastními rodiči. Byl s dědečkem i v posledních chvílích jeho života. Dědeček mu odkázal celé své jmění. Stáza byla sirotkem, kterého se ujal hrobník. Když jí byly tři roky, zemřela jí matka, a tak ji při pohřbu matky odvedli na hřbitov. Stáza byla nemanželské dítě na okraji společnosti a nikdo ji nechtěl. Ujal se jí hrobník Bartoš, zůstala na hřbitově a byla tak nablízku své zemřelé matce. Na hřbitově se děti poprvé setkaly, když šel Franěk objednat hrob pro dědečka.

„Ačkoliv byl den na počátku června, teplý, průhledný a průhlasný, Fraňka, jakoby ovanula zima. Ta zima dýchala ze hřbitova a z každého hrobu zvlášť. ... Stál u vrat jako přimrazen, nevěda, jak tu míru odevzdat. V tom vyšla ze stavení hrobníkova Stáza, s kropáčem v ruce. Vyšla na hřbitov a kropila hroby, přičemž hláskem tence zvučným, lahodným zpívala „Odpočiňte v pokoji, věrné dušičky!“ Ze hřbitova přestala vanouti zima, bylo tam cosi, co hrálo; oteplilo se, snad i nebožtíci to pocítili. Pak zase Stáza odběhla do stavení a nebylo tu ničeho.“³⁷

Hálek zobrazuje děti jako nespoutané a spontánní bytosti. I na neobvyklých místech a v nepříjemných situacích jakoby ztratily stud a bázeň a chovají se přirozeně. Stáza svou přítomností odlehčuje prostředí hřbitova a ukazuje Fraňkovi, že hřbitov není o nic horší, než jakékoliv jiné místo ve vsi. Hálek tím staví do kontrastu dětství jako život a stáří jako smrt. Právě tím, že se setkáváme s kontrastem mládí (Franěk a Stáza) a smrti, konkrétně hřbitova, Hálek deklaruje svou víru v život. Na to poukazuje i Vladimír Dostál, který uvádí,

³⁷ HÁLEK, Vítězslav. *Povídky: Na vejminku*. Praha: Odeon, 1968. s. 212

že představy smrti u Hálek nepředstavují zkřivené hnáty, ale jakési pokorné prostředí.³⁸ Stáza a Franěk to dokazují tím, že si hrají v čerstvě vykopaných hrobech, ve kterých spí jako *věrné dušičky*, aniž by měly pohřební myšlenky. Stáza je zároveň ukázkou dětské naivity, nevnímá smrt jako konec, těší se na pohřby, znamenají pro ni radostné události, při kterých se naučí nové písně. Většina popisovaných aktivit dětí, trávících čas na hřbitově, je pro dospělého jedince neuvěřitelná a absurdní.

„Pak skočila Stáza do hrobu, sedla si do jednoho kouta a Franěk do druhého. „Tvoje maminka také má jetel na hrobě,“ podotknul Franěk. Nato Stáza dlobala prstem v tu stranu, kde ležela její matka, až přišla na rakev; pak tam zaklepala prstem a zpuchřelé dřevo vydalo přiměřený hlas. „Dnes budu spát vedle maminky,“ pravila Stáza a oko její se zajiskřilo radostí.“³⁹

Statkář Lojka může na čtenáře ze začátku působit jako lakotný a zlý člověk, kterému šlo především o to, zbavit se starého výminkáře, který jako by seděl na majetku a byl nepřítelem každého syna, sedláka. Lojkova žena byla většinou původcem veškerých příkazů proti výminkáři a ztělesňovala tak Hálkovu typickou postavu zákeřné hospodyně.

Hálek vystihuje obecný problém výminkářství takto:

„Manželé Lojkovic snad zůstavili u lože nebožtíkova dojem lidí lakotných. A křivdili bychom jim, kdybychom je za lakotné prohlásili. Byli lakotní jen ku svému vejminkáři, a tím měli necnost snad tisícerych rodin našich. Vejminkář — to byl nepřítel jejich majetku, to byl zrovna zloděj toho majetku. Že vejminkář a otec byli jedna osoba, to neumenšilo vejminkářovu vinu. Vejminkář otce zastřel, a Lojkovic viděli v otci vejminkáře. A jestliže vejminkář udělal jim někdy něco dobrého — byla to jeho povinnost, bylť otcem; ale Lojkovic nesměli mu dělati nic dobrého, — bylť vejminkářem a vejminkáři se musí dělati vše na příkoř. A přece Lojkovi nebyli v tom ani o vlas horší, než kteří jiní; pravím to s povzdechem, ale najdete Lojkovi dojistu v každé druhé aneb třetí vesnici. Nebyla to tedy lakotnost, byl to poměr sedláka k vejminkáři.“⁴⁰

Manželé Lojkovi se postupem času dostanou do role výminkářů. Staršího syna Josefa ožení s mladou Baruškou, aby tím získali svého nástupce na statek. Jelikož byl mladý pár

³⁸ DOSTÁL, Vladimír. *Hálek sociální*. Praha: Československý spisovatel. 1951. s. 25

³⁹ HÁLEK, Vítězslav. *Povídky: Na vejminku*. Praha: Odeon, 1968. s. 216 - 217

⁴⁰ Tamtéž, s. 220

vychytralý, nechali na sebe přepsat statek, na kterém bude, dle úmluvy, ještě šest let hospodařit starý Lojka. Jakmile se Josef s Baruškou dostali na statek, přesto že zatím bydleli na výminku, začali rozkazovat. Díky tomu, že byl statek Josefův, patřila k němu i celá čeládka, starý Lojka neměl u čeládky žádné slovo a vše co navrhl, Josef ihned obrátil proti němu a poslal chasu jinam. Jakmile dostal syn statkáře možnost vedoucí pozice na statku, bylo mu jedno, zda jedná s otcem nebo cizím člověkem, choval se bezcitně a neohledupně a myslel jen na svou moc statkáře. V mnoha případech se také stávalo, že se k cizím lidem choval lépe, než k vlastním rodičům na výminku.

Hálek, jakožto vypravěč, se k tematice výminkářství staví objektivně, poukazuje na to, že to, co dělají statkáři vůči svým rodičům, je špatné a hodné odsouzení. Proto se Hálek obrací k čisté přírodě a do protikladu k ní staví společnost, která je odpovědná za chování statkářů.

„Největší nemravnost lidská, před našima očima se děje, příroda poplivaná zvrhá se v nepřírozenost, v nestvůru.“⁴¹

Spory Josefa se starým Lojkou jako by byly výhodou pro Fraňka, který byl mimo pozornost. Mohl proto trávit čas se Stázou na statku nebo v přírodě. Příroda jim byla jakousi oázou klidu a nahrazovala jim domov. Navzájem se obohacovali.

„Nemysleme sobě, že jest domov vždy dobrodiním pro děti. Naopak bývá nejednou dobrodiním větším, mohou-li děti z domova a zůstaveno-li matce přírodě a přibuzné jí náhodě, aby vykonaly to, co domov nedovede, ano co důkladně kazí.“⁴²

Po nějaké době se starý Lojka vzdal hospodářství a přestěhoval se na výminek a Josefovi se splnil plán zbavit se otce. Hálek staví postavu Lojky do paralely s Lojkovým otcem, jelikož je čekala stejná etapa života strávená na výminku pod vládou syna statkáře. Hálek touto paralelou poukazuje také na pomíjivost rolí otec vs. syn a nekonečný koloběh života. U Fraňka se po určité době objevuje nostalgie k výminku, kde trávil čas s dědečkem. Útěchu opět nachází v přírodě.

„A tu v těch lesích jako by byl zase našel, čeho pohřešoval z domova. Když si zašel do úskalín pokrytých smrcinami, všechny pohádky stály před ním, jako by seděl doma v některé té

⁴¹ HÁLEK, Vítězslav. *Povídky: Na vejminku*. Praha: Odeon, 1968. s. 238

⁴² Tamtéž, s. 240

*komoře. Až ho hrůza obcházela, až to na něho sáhlo v tom chladivém pološeru, právě jako doma, když za večera vypravovali o bílých ženách, o černých psích a o zaklenných osobách.*⁴³

Jelikož byly obě dvě děti nejraději v přírodě, našly tam i místo, roklinku, která se jim stala domovem.

*„V hrobech začal, na polích si poskočil a tuto v lese zasedal a poslouchal. Tam, kde život končí, jejich život započal, tam, kde život táhne se kličícím kláskem za paprskem slunečním, jejich život si zavejsknul, a tu v roklině, kde život má svou ložnici s tichými sny, pouť jejich se pamatovala, aby zase se vracela k hrobům.*⁴⁴

Stáza s Fraňkem začaly dospívat a přestávaly si rozumět. Vyhýbají se sobě navzájem, nevědí, jak si vyznat city, které k sobě cítí. Hálek se opět dostává do fáze, kdy se děti mění v dospělé jedince, již nejsou tak spontánní a hraví, jako byli dříve, a vážne i jejich komunikace.

*„Tenkrát přišel Franěk k ní, a když u ní stál, byl poprvé v nesnázi o slovo, Všecko, co jí říkal dosud, nestačilo; chtěl říci mnohem více, a proto neříkal ničeho.*⁴⁵

Zlom v obou dějových liniích nastává, když Franěk odchází ze hřbitova do statku, který koupil rychtář pro Fraňka za peníze po dědečkovi. Nikdo kromě Bartoše o Fraňkově odchodu neví. Starý Lojka se jednoho dne má vydat na statek, protože mu řeknou, že je jeho žena na smrt nemocná a chce se s ním rozloučit. Líška má velké obavy o ženu, ale bojí se také, jaké bude setkání se synem Josefem. Odehrává se v něm vnitřní boj a musí sebrat mnoho odvahy na cestu. Lojka si myslel, že je to jeho poslední cesta, přirovnával se k Ježíši Kristu, který vyšel na svou poslední cestu na horu Golgotu.

*„A tu při každém sednutí Lojka říkal: „Můj Kriste Ježíši, já jdu na horu Kalvárii.*⁴⁶

Starý Lojka byl ve svém statku srdečně přivítán novým hospodářem Fraňkem, svou ženou i sousedy.

„U Lojků počínal starý život. Takým, jakým ten statek znali lidé odjakživa, byl zase nyní. Starý lojka tak dalece pookřál, že shodil se sebe několik let jakoby několik obtížných snopů...

⁴³ Tamtéž s. 255

⁴⁴ HÁLEK, Vítězslav. *Povídky: Na vejminku*. Praha: Odeon, 1968., s. 259

⁴⁵ Tamtéž, s. 282

⁴⁶ Tamtéž, s. 285

*Ano, tak daleko pookřál, že někdy stoupiv do komor, povídal: „Tak mi hoši povídejte o starém Lojkovi, když světem bloudil.“*⁴⁷

Franěk Stázu požádal o ruku a šli to společně oznámit Bartošovi. Bartoš je oddal tam, kde jejich láska vznikla, u hrobu matky a dědečka, na hřbitově.

V povídce *Na vejminku* Hálek staví problematiku výminkářství do popředí. Čtenář se s hlavním hrdinou Lojkou dostává do prožívané reality a poznává krutost syna statkáře, který se chce zbavit výminkáře. Lojka je ale jednou z mála postav, která se svému synovi dokázala vzepřít i za cenu toho, že ztratí domov. Hálek touto formou kritizuje tehdejší společnost.

Dějové linie dětství a stáří v Hálkově povídce se ve většině situací v průběhu děje příliš neprolínají. Starý Lojka vyhledá Fraňka až v situaci, kdy neví, jak se dostat z vlivu svého syna Josefa. Franěk svému otci vrátí statek a navrátí mu ztracenou hrdost.

I v této Hálkově povídce vystupuje mládí jako zvědavé a energické, na rozdíl od Němcové nečerpá moudrost ze stáří, ale z přírody, která představuje klíčový motiv v Hálkových prózách. Na rozdíl od společnosti je příroda čistá a neposkvrněná. Stáří je viděno jako přítěž a překážka pro mladší generaci, která se jej snaží odsunout na okraj společnosti v podobě výminku, kde staří lidé čekají na smrt. Do dění na statku se už nezapojují, pokud ano, tak dojde ke konfliktu.

Hálkovy realistické popisy přírody jsou znakem raného realismu a realistického vnímání prostředí. Ve větším rozsahu se realistickému pojetí venkovské prózy budeme věnovat v následující kapitole o Teréze Novákové.

⁴⁷ Tamtéž, s. 290-291

5 Teréza Nováková

V osmdesátých letech 19. století se v české próze stále výrazněji prosazovat kritický realismus, jenž se projevoval zejména v románu vesnickém. Realisticky zaměřeni spisovatelé navazovali na své předchůdce ze čtyřicátých let (Havlíček, Němcová) a na generaci májovců (Neruda, Hálek, Světlá, Arbes). Pro většinu autorů byla zásadní znalost prostředí a seznamování se s osudy konkrétních lidí žijících na vesnici.

Teréza Nováková měla nejenom široký rozhled po evropské kultuře, ale především byla ovlivněna dílem Karoliny Světlé, kterou považovala za svůj vzor a učitelku. Z romantických počátků tvorby, které čerpala z městského prostředí, se Nováková na počátku devadesátých let propracovala až k realismu v povídkovém souboru z východních Čech *Úlomky žuly* (1902). Tímto dílem se Nováková zařadila mezi tvůrce venkovské prózy. Venkovské romány *Jan Jílek* (č., 1898), *Jiří Šmatlán* (č., 1900), *Na Librově gruntě* (č., 1901), *Děti čistého živého* (č., 1907), *Drašar* (č. 1910), jsou díla, v nichž umělecky dozrála.

Úlomky žuly jsou realistické povídky o životě venkovského lidu z východních Čech. Většinu povídek je situována do obce Budislav a Kamenná Sedliště, kde sama Teréza Nováková trávila mnoho času. Jelikož byla národopisnou sběratelkou, zajímal ji především život lidu, projevy jeho kultury a způsobu myšlení. Svědectví o jejím pobytu ve východních Čechách podává např. její syn Arne Novák, literární historik a kritik.

„S důvěrníky z venkovské inteligence (hlavní zásluhu tu měla Teréza Klusoňová, choť řídícího učitele v Budislavi) procházela statky a chalupami, vyptávala se po národopisných, jmenovitě krojových památkách, zapisovala si pilně etnograficky jednotlivosti;...rázovití starci a stařeny, již pro ni také sbírali, budili její zvláštní pozornost.“⁴⁸

První knižní vydání *Úlomků žuly*, obsahující čtyři povídky, vyšlo roku 1902. Jak uvádí Janáčková, název *Úlomky žuly* může evokovat štěpení nebo například zlomy, které jsou patrné i v povídkách.⁴⁹ *Úlomky žuly* jsou často připodobňovány ke *Kresbám z Ještědí* Karoliny Světlé, které se zabývají tematikou venkovského lidu z Ještědí. Povídky Světlé mají smírné zakončení, u Novákové nastávají zlomy a situace, které stupňuje až do samého závěru

⁴⁸ Novák, A. *O Tereze Novákové*. Česká Třebová: F. Lukavský. 1930, s. 28

⁴⁹ JANÁČKOVÁ, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. s. 270

povídek. *Žula asociuje také tvrdost*⁵⁰, je spojována s neoblomností, to se projevuje v povahách a postojích jednotlivých protagonistů povídek Novákové.

*„Tuto po léta pěstovanou vidinu (české) neoblomnosti a neústupnosti Úlomky žuly přinejmenším zpochybňovaly. Upozorňovaly nejspíš na celistvost ohroženou, pevnost nalomenou, rozštěpenou (potenciálně i zraňující).“*⁵¹

V díle *Úlomky žuly*, kterému se budeme více věnovat v následující kapitole, se projevují principy kritického realismu, především věrné zachycení venkovského prostředí, lidu a vztahů mezi nimi. Tím se odlišuje jak od idylického ztvárnění Boženy Němcové, tak od společenské kritiky Hála (viz předchozí kapitoly).

⁵⁰ JANÁČKOVÁ, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. s. 269

⁵¹ Tamtéž, s. 270

5.1 Úlomky žuly

Teréza Nováková vytváří realistický obraz východních Čech. V povídkách ztělesnila postavy vesničanů, se kterými se během svých cest setkala a seznámila se s jejich osudy. K autentičnosti vyprávění přispívají detailní popisy oblečení a prostředí, ovšem významnou roli má také východočeský dialekt. Nováková v povídkách zprostředkovává venkovské tradice, například zabijačky, svatby, pohřby, ale všímá si také společenských konfliktů například mezi katolíky a evangelíky. Podobně jako Karolina Světlá, i Nováková zahrnuje do povídkového souboru především ženské postavy v nelehké životní situaci, právě to může být důsledkem jejího postavení ve feministickém hnutí.

Postavy, které v povídkách reprezentují stáří, jsou ženy. Každá z nich představuje jiný typ postavy. Jednotlivé typy postav si představíme v následujících odstavcích a pokusíme se o analýzu stáří.

V první povídce souboru – nazvané „Drobová polévka“ – Nováková představuje hlavní postavu, starou Chlebounku. Nováková nepoukazuje přímo na výminkářství, jak tomu bylo u Hálek, spíše chce naznačit sounáležitost mezi starými rodiči a jejich dětmi, které se o babičku i přes svou chudobu postarají. O tom, že syn Chlebounku vyhnal z výminku, se dozvídáme spíše náhodou z promluv postav. Chlebounka nemá možnost změny, jelikož je na dceři a její rodině závislá, proto se musí smířit s narázkami na její osobu a přijmout vše, nemá jinou možnost volby. Vypravěč nezasahuje do děje, pouze věrně reflektuje skutečnost v duchu realismu.

„...stará Chlebounka; jest to malá, široká a shrbená stařenka, veliké jakoby čtyřhranné hlavy, velmi vráscitě tváře a téměř bezzubých vpadlých úst. Její oči, kdysi veliké a černé, sklenutým obočím obklíčené, jsou jakoby vyhaslé, vidí na ně již málo a jedno oko dokonce je bělmem postiženo.“⁵²

Nováková povídku uzavírá jakýmsi povzdechem nad jejich situací, nenabízí čtenáři žádné rozřešení situace nebo problému.

⁵² NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. s. 9

„Byla smutná noc v malé, zastrčené chalupě Boštíkových Na Stráni; zase šeril měsíc, zase chatrné stavení obléval kouzelným světlem. Co kryla šedá šindelová, místy pochroumaná střecha trpkosti, bolu a zklamání - pro hrnek drobové polívky!“⁵³

V tomto typu postavy můžeme vidět kompromis mezi generacemi, nejde o vyhrocenou situaci jako v případě Háalka. O stařenku se rodina dcery postará i přes vlastní chudou a bídu i přesto, že je pouze pasivním členem domácnosti.

Jiný obraz stáří podává Nováková v postavě Mařeny Loučkové v povídce *S nůsí*. Loučková je *nepovolaným rušitelem pravidelné poštovní donášky*⁵⁴, přivydělává si nošením zásilek. Její práce poslice začala u Žida, který měl mnoho poštovních obsílek a platil Loučkové za každodenní donášky. Brzy se o její službě dozvěděli další lidé z obce a Loučková měla více práce. Občas dostala kromě peněz nějaké jídlo nebo oblečení pro vnučku. Žila skromně v jedné místnosti s vnučkou Milinkou, takto společně bydlely již od jejího prvního roku života. Loučková, když roznášela poštu, nechávala Milinku v chalupě u panímámy Zemanky a po práci si ji tam vyzvedávala. Milka byla potěšením pro Loučkovou, dokázala ji kdykoliv rozveselit, nebo ukázat, jak je život krásný. Její dětský pohled na svět v Loučkové vzbuzoval pocity naděje a klidu.

„Bajčko, poslechněte, co se mi dnes zdálo! Byla jsem na svatbě a bylo vám tam koláčů a buchet, jejku, takovéhle mísy...mně dali jich plnou zástěrku, a já vám jich všechny přinesla, všecičky! Byly s povidlím a s mákem, jako já ráda, a vy jste tolik je jedla a mně jste taky dala! A bajčko, vid'te, že mi z Proseče přinesete rohlík?“⁵⁵

Podstatný zvrát v poklidném životě Milky a babičky nastal, když potkala Loučková Kateřinu Reimanovou. Nebožtík Loučkové si kdysi půjčil u Reimanové peníze, aniž by sepsali nějakou smlouvu. Splácel je nárazově a nechával jí také něco navíc. Reimanová se ale nyní obrátila na Loučkovou, kvůli nesplacenému dluhu manžela. Loučková si přišla podvedená, jelikož věděla, že její manžel velkou část dluhu splatil, než zemřel, Loučkové přišlo z dědictví jen dvacet zlatých, které i přes její chudobu chystala jako věno pro Milku.

⁵³ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. s. 30

⁵⁴ Tamtéž, s. 33

⁵⁵ Tamtéž, s. 43

V této pasáži příběhu je vidět, že starý člověk nemusí být utiskovaný jen svými dětmi, jako to bylo v tematice výminkářství u Hála, ale i svými vrstevníky, kteří ho chtějí zničit a obohatit se i přes jeho neuvěřitelnou chudobu. Loučková za svou existenci bojuje a v nelehké situaci, kdy splatí dluh a přijde tak o veškeré své jmění se nevzdává. Není to typ starého člověka, který je se vším smířený, Loučková bojuje za sebe i za svou vnučku Milku. Babička Loučková po verdiktu soudu Reimanovou prokleje.

„Tu chytla Loučková Švihlici za ruku a hlasem přidušeným, ale s očima dosud planoucíma jí řekla: „Káčo, ty peníze nejsou tvoje, tys falešně přísahala – ale já ti je dám, když se to tak usoudilo! Ale, Káčo,“ tu jí ruku sevřela, až Švihlice zapištěla, „ať tě ty peníze hořejí na srdci, Pánbůh mě slyší!““⁵⁶

Milka jednoho dne onemocněla. Loučková se snažila nemoc zahnat všemi možnými prostředky, ale nic nezabralo, a Milka zemřela. Loučková jí vystrojila pohřeb a stále na Milinku vzpomínala. Jelikož jí bylo smutno, vzala si k sobě synova dvanáctiletého chlapce Bobše, aby jí pomohl s obsílkami, když už to sama nezvládala. Ale nebylo to jako dřív s Milkou.

„Ale to nebyla již Milka! Bobeš nikdy si ke stařeně nesedl, k ní se nelichotil, jí roztomilých snů a výmyslů nevypravoval; raději si někde na silnici neb u rybníka s kluky popral a s nimi si nadal. Šatstvo na něm také jenjen hořelo, ubohá Loučková již nevěděla, kterak by mu nohavice neb rukávy zašila a kde by na něho dost oděvu vyprosila.“⁵⁷

Chlapec byl mnohem divočejší, než Milka. Jednoho dne se Loučková dozvěděla, že se Reimanová těžce popálila, vylila na sebe vařící máslo a začalo jí hořet šatstvo. Dva dny na to Reimanová zemřela. Zemanka stařeně připomněla, že to bylo její kletbou, která se vyplnila. Loučková onemocněla a nemohla se hýbat ani mluvit. Odvezli ji do nemocnice, po určité době se Loučková probrala z mrákot a začala poznávat známé tváře. V průběhu času se jí opět přitížilo a se slovy: *„Mařeno, je s tebou chyba, Mařeno, je s tebou chyba!“*, zemřela. Přesto, že si šetřila na pohřeb, pohřbili ji bez rakve do země. Vypravěč v závěrečném komentáři poukazuje na to, že Loučková má ve světě bohaté příbuzenstvo, a přesto prožila téměř celý život v chudobě, umírá o samotě a v zapomnění.

⁵⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. s. 55

⁵⁷ Tamtéž, s. 70

Loučková je typem hrdinky, která se i přes veškeré nesnáze života nevzdává a bojuje za svou existenci. Na rozdíl od předchozí povídky se zde starý člověk stará o děti, a ne naopak.

Třetím typem postavy v konkretizaci stáří je Filoména z povídky „Zrána před svatbou“ a také Pánovka z povídky „Před pohřbem“. Tyto postavy nejsou v povídkách zásadní, ovšem svou povahou zosobňují rádce a pomocníky v určitých životních situacích dětí či dospělých. Filoména je švadlena, u které si nechá objednat panímáma Blažková prádlo na svatbu. Blažková pošle k Filoménce pro prádlo svou dceru Máňu. Švadlena jí veškeré prádlo ukáže a poskládá tak, aby ho donesla v pořádku, Máňa ale svou nešikovností prádlo pomačká a musí se tak vrátit k Filoménce i přesto, že přijde domů se zpožděním.

„„Stejně bys zasluhovala flákanců, to jenomej, žes byla všetečná, se to rozd'álo, abys byla šla s pokojem, nic bys nebyla vyvedla,“ kárala švadlena. „Ale aby paňmáma tvoje neměla zkaženou svarbu, spravím to.““⁵⁸

Máňa se vrací domů pozdě, ale díky zručnosti švadleny přinesla prádlo v pořádku a matka se mohla vydat na svatbu.

Pánovka je postavou, která pomáhá s přípravou těla malé Aničky Holáskové na pohřeb. Matka Aničky se nedočkala pomoci od vlastní rodiny, a tak jí pomáhá její sousedka Pánovka. Ta má naopak spory se svou vlastní rodinou a hledá způsob, jak být potřebná jinde. Tuto potřebu uspokojuje v rodině Holáskových, kde je rádkyní a pomocnicí matky od rodiny.

„Byla to taková dobračka a tolik vděčná! Byla v baráku z milosti u dcery a vnoučat, ty jí ničeho nedali, leda nadávek, i chodila po prosbě – ale nikdy nenaléhala, čekala, až jí panímámy samy dají.““⁵⁹

Obě dvě představitelky staré generace ve třetím typu postav jsou postavy žijící mimo rodinu, které v cizí rodině zaujaly své místo a jsou alespoň pro jednoho člena z mladší generace důležité. Symbolizují naději, dobrotu a pochopení v těžkých chvílích jedince.

⁵⁸ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. s. 104

⁵⁹ Tamtéž, s. 118

V souvislosti s kritickým realismem, v jehož duchu Nováková píše, jsou postavy dětí v kontrastu s postavami stáří. Když mají protagonisté stáří nějaké problémy, dětské postavy se snaží odlehčit situaci a odpoutat jejich pozornost od prožívaného problému. Mysl dítěte je nespoutaná a jeho fantazie nekonečná. Představitost dítěte se uplatňuje většinou ve snech, např. když si Milka v povídce „S nůší“ představuje hostinu na svatbě, kde je plno koláčů.

Děti jsou také postavami, které předávají zprávy, rodiče je posílají vyřídit vzkaz nebo vyzvednout nějaké zboží, nemají o děti strach, ani když jsou daleko od rodiny. Rodiče představují pro děti autoritu a jejich pobídky, jako by byly příkázáním. Toto chování můžeme sledovat v povídce „Před svatbou“, ve které se Máňa vydává k Filoménci pro prádlo.

„Panímáma Blažková, ač do noci na statku se trmácela, byla na nohou ještě před svítáním, a sotvaže se trochu rozbřeslo, budila svou holku starší, Máňu, aby na cestu do Desné k Filoménci švadleně se přichystala. Máně tuze do vstávání se nechtělo, bylat' se včera pozdě od krejčího Zemana u lesa vrátila a teprve k desáté hodině ulehla, když matky doma nebylo. Do Desné se jí chtělo ještě méně, ani o ten kus cesty jí nebylo, jakože měla strach, aby jí, zvědavé, ze svatebního kolem Blažkova statku a Krčmy panujícího ruchu něco neušlo. Ale to děvčeti ani nepřipadlo, aby matce slovíčkem svou nelibost najevo dala. Za tehdejšího času (psal se rok 1841) děti tuze rodičů se bály, věřily, že rodiče hned po Pánubohu sluší ctíti a že jsou jim děti zcela pod moc dány.“⁶⁰

Jelikož je autorita rodičů stěžejním motivem povídek, děti hledají pochopení u starší generace, kde nacházejí zastání. Takto si vezme do péče Loučková Milku, která by musela žít s otcem, který se o ni nechtěl starat.

„Babička Loučková ve své malinké sekničce nebydlila sama; šerý ten koutek a chudé lůžko s ní sdílela vnučka Milinka, děvčátko dosti silné, růžových buclatých tváří a velikých modrých černě obrvených očí, ale jinak rysů praobyčejných. [...] Vzala si ji k sobě sotva roční; matka, dcera Loučkové, brzy po koutě umřela, zeť „kruťák“ veliký, znova se oženil, takže tři starší děti zkoušely zároveň od táty i od macechy. Milču si babička z Chtěnova, kde zeť pobýval, přinesla ještě nějaký rok, než se k „Židoj“ za poslici dala; obávala se, aby

⁶⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. s. 90-91

děcko, bez ohledu jsouc ostaveno, k úrazu nepřišlo, aneb místo jídla jen ran nedostávalo, - utržily jich starší děti dost... “⁶¹

Děti přebírají v těžkých životních situacích role dospělých, starají se o své mladší sourozence, pomáhají v domácnosti i při práci. Zástupcem takového případu je Jeník, z povídky „Před pohřbem“, který zastoupí matčinu roli v domácnosti v situaci, kdy připravuje svou dceru Aničku do rakve.

„[...] zapomněla na Jeníka, nejstaršího synka, svou děvečku, chůvu, poslíčka, nejlepší pomoc, bez níž by již dávno nebyla obstála! „Už tatínek vstal a děti?“ ptala se místo odpovědi. „Estě leží a hoši taky, jenomej Lojzík se umejvá a strojí, řek jsem mu, že trá bude mět někam dojít.“ „Jdi Jeníčku, do komory, je tam hrnec mlíka schystanej, postav ho na kamna; na strop taky vylez, naber jablek, voper ich, do velikých železnáků dej, aby bylo dost, nám ke snídání a potomej kravám.“ “⁶²

Teréza Nováková se ve venkovské próze nevyhýbá ani smrti dětských postav. Ačkoliv je dětské úmrtí dosti zásadním tématem, Nováková se k této tematice staví objektivně a realisticky. V povídkách *Úlomky žuly* dojde k úmrtí dítěte hned třikrát. Poprvé je to v povídce „S nůši“, kde zemře Milka, když onemocní. Podruhé je to pohřeb Aničky v povídce „Před pohřbem“, kde je smrt pouze zprostředkovaná informacemi vypravěče a není tedy součástí děje povídky, a třetím případem úmrtí dítěte je smrt Aničky v povídce „Halouzky“, která zemře v důsledku vyčerpání a dehydratace.

Tím se Nováková zásadně liší od předchozích dvou autorů, kteří ve svých dílech nechávali umírat zásadně staré lidi, zatímco mládí bylo před smrtí chráněno. Nováková vtiskla do svých povídek prvkem smrti dítěte realistický obraz skutečnosti, ve které děti čelily stejnému riziku úmrtí jako staří lidé.

⁶¹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. s. 40

⁶² Tamtéž, s. 121

6 Shrnutí - zobrazení dětství, stáří a mezigeneračního rozporu

Každý ze tří sledovaných autorů ztvárnil dětství a stáří odlišně, stejně jako mezigenerační vztahy mezi postavami.

U Boženy Němcové v díle *Babička* je dětství radostné, energické, zvědavé. Děti přímo vyhledávají babiččinu přítomnost a chtějí s ní trávit každou volnou chvíli. Stáří je v podání Němcové považováno za nezpochybnitelnou autoritu, moudrost, ale i zdroj řádu pro děti i dospělé. Děti s babičkou komunikují o všem a učí se z jejích příběhů i zkušeností. Velmi důležitou roli hraje náboženství, které je díky babičce zpřístupněno i nejmenším dětem. Děti nenásilně přijímají babiččina rozhodnutí a chovají k ní bezmeznou důvěru. Vztah mezi dětmi a babičkou můžeme považovat za harmonický a idylický, tím se Božena Němcová odkazuje k základnímu rysu *biedermeieru*, tedy idylickému soužití generací.

Vítězslav Hálek se ve svých povídkách věnuje tematice výminkářství, které bylo v tehdejší době jedním ze společenských problémů venkova. Zatímco přístup Boženy Němcové bychom mohli vnímat jako jeden z extrémů, ve kterém nedochází k mezigeneračnímu sporu, Hálkův přístup můžeme považovat za pravý opak. Vztahy mezi dětmi a starými lidmi můžeme definovat jako lhostejné. Děti si nechodí pro radu k dědečkovi, ani není jejich vzorem, žijí si po svém. O prarodiče jeví zájem pouze ve vyhrocených situacích. Dětství je u Hála zobrazeno jako nezávislé, hledající harmonii v přírodě a mezi svými vrstevníky. Staří lidé jsou v důsledku výminkářství na okraji společnosti, nemají téměř žádný společenský status a jsou většinu času přítěží. Již z podstaty výminkářství jsou s mladou generací ve sporu. Přesto pokud jsou v nesnázích, hledají útěchu a pochopení u nejmladší generace, protože nemají jinou možnost a ta je zpravidla podpoří, ale dál si žije vlastní život a vůči osudu staré generace je nadále lhostejná.

V povídkách Terézy Novákové nejsou mezigenerační vztahy takto vyhrocené. Děti i staří lidé žijí v souladu, navzájem se respektují, ale není tomu jako u Němcové, idylicky, ani kontroverzně jako u Hála. Jednotlivé generace vždy něco stmeluje, ať už jde například o chudobu, společné bydlení nebo zájmy (viz kapitola 5.2). Dětské postavy v povídkách Terézy Novákové představují zjemňující složku. Starým lidem odbourávají starosti a zlepšují náladu. Pokud není jiná možnost, přebírají povinnosti dospělých. O své problémy se dělí se

starou generací, od které se jim dostává rad a zkušeností. Stáří má u Novákové mnoho podob. Kdybychom měli ve vybraných povídkách Novákové generalizovat pojetí stáří, jsou to vždy ženy, které statečně nesou svůj osud navzdory všem překážkám až do poslední chvíle svého života. Volba ženských hrdinek může být zdůvodněna tím, že Nováková byla představitelkou feministického hnutí.

7 Závěr

Cílem bakalářské práce bylo přiblížit různé způsoby prozaického zobrazení světa dětí a světa dospělých a jejich následné zasazení do širšího rámce vývoje prózy s venkovskou tematikou druhé poloviny 19. století. Vybranými díly byly prózy Boženy Němcové (*Babička*), Vítězslava Háška (*Na statku a v chaloupce*, *Na výminku*) a Terézy Novákové (*Úlomky žuly*). Každý z vybraných spisovatelů přistupoval k zobrazení dětství a stáří rozdílným způsobem. Vybraní autoři byli ovlivněni odlišnými literárními směry a historickými událostmi doby (viz kapitola 2).

Božena Němcová byla ovlivněna *biedermeierem*, dětství a stáří je v *Babičce* v idylickém vztahu. Vítězslav Hálek, hlásící se k odkazu *Máje* Karla Hynka Máchy, píše vybrané venkovské povídky pod vlivem romantismu. Krajní etapy života jsou u Háška zobrazeny v extrému. Teréza Nováková, jež se svým souborem *Úlomky žuly* přichází na počátku nového století, se inspirovala silicím kritickým realismem. Dětství a stáří je v tomto díle ve vzájemné konfrontaci, která je součástí všedního života, bez idylické idealizace jako u Němcové, i bez dramatických protikladů jako u Háška.

Rozbor vybraných povídek ukázal, že se v dílech vybraných autorů projevují některé vývojové tendence prózy 19. století.

8 Seznam použité literatury a zdrojů

Primární literatura

HÁLEK, Vítězslav. *Na statku a v chaloupce*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy. 1961. 120 s.

HÁLEK, Vítězslav. *Povídky: Na vejminku*. Praha: Odeon. 1968, s. 195-299.

NĚMCOVÁ, Božena. *Babička* [online]. 1. vydání. Praha: městská knihovna v Praze. 2012. [cit. 2016-03-26]. Dostupné z: <http://www.pdfknihy.maxzone.eu/books/nemcova/babicka.pdf>

NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. Praha: Lidové noviny. 2001. 293 s. ISBN 80-7106-376-2

Sekundární literatura

AMÉRY, Jean, *O stárnutí: revolta a rezignace*. 1. vyd. Praha: Prostor. 2008. 169 s. ISBN 978-80-7260-207-0

BLÁHA, Arnošt Inocenc. *Sociologie dětství*. Praha: Dědictví Komenského. 1927. 245 s.

ČERMÁK, Josef; JIRÁT, Vojtěch. *Portréty a studie*. 1. vyd. Praha: Odeon. 1978. 685 s.

ČERNÝ, Václav. *Knížka o Babičce*. 1. vyd. Praha: Lidová demokracie. 1963. 117 s.

Česká literatura od počátků k dnešku. 2. dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2002. 1078 s. ISBN 80-7106-308-8

Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel. 1973. 381 s.

Dějiny české literatury. 3, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1961. 631 s.

DOSTÁL, Vladimír. *Hálek sociální*. Praha: Československý spisovatel. 1951. 50 s.

FUČÍK, Julius. *Božena Němcová bojující*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel. 1961. 68 s.

HÁLEK, Vítězslav. *O literatuře. I, Úvahy o písemnictví a spisovatelích, časové projevy a boje literární, příležitostné články o české literatuře*. Praha: Jan Laichter. 1920. 346 s.

JANÁČKOVÁ, J. Doslov. In: NOVÁKOVÁ, T. *Úlomky žuly*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2001. s. 257-284

JERÁBEK, Dušan. *Česká literatura od konce národního obrození do roku 1918*. 2. přeprac. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita. 1994. 95 s. ISBN 80-7040-098-6.

KUSÁKOVÁ, Lenka, *Babička Boženy Němcové v kontextu dobové české prózy s venkovskou tematikou*. In: *Božena Němcová a její Babička*, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR. 2006. s. 205-212

Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 3, M-Ř. 1. Sv. 1. vyd. Praha: Academia. 2000. 728 s. ISBN 80-200-0708-3

LIBIGEROVÁ, Jitka. *Babička Boženy Němcové. Staré bělidlo ožívá díky starosvětské stařence*. TOPZINE [online]. 2012 [cit. 2016-06-27]. Dostupné z:

<https://www.topzine.cz/babicka-bozeny-nemcove-stare-belidlo-oziva-diky-starosvetske-starence>

MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Pokus o slohový rozbor Babičky Boženy Němcové*. In *Studie z poetiky*. Praha: Odeon. 1985. s. 683-693.

NEBESKÝ, Václav Bolemír. *O literatuře*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel. 1953. 263 s.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Teréza Nováková*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel. 1958. 78 s.

NĚMCOVÁ, Božena. *Listy II* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2012 [2016-01-11]. Dostupné z <http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/34/99/41/listy_II.pdf>.

NERUDA, Jan. *Škodlivé směry*. In: *Literatura 1: do konce let šedesátých*. Praha: Kvasnička a Hampl. 1925. s. 635

NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové*. Česká Třebová: F. Lukavský. 1930. Edice F. Lukavského. 74 s.

POHORSKÝ Miloš: *Obraz vesnice v Hálkově próze*. Česká literatura. Roč. 4. 1956. č. 1. s. 33-61.

ŠALDA, František Xaver. *Boje o zítřek; Duše a dílo*. 1. vyd. Praha: Melantrich. 1973. 473 s.

ŠMAHELOVÁ, Hana. *Autor a subjekt v díle Boženy Němcové*. Praha: Karolinum. 1995. 209 s. ISBN 80-7184-003-3

ŠMAHELOVÁ, Hana. *Charakter idyličnosti v Babičce Boženy Němcové*. In: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. Plzeň: Albis international. 1999. s. 107-114

ŠMAHELOVÁ, Hana. *Charakter idyličnosti v Babičce Boženy Němcové*. In: *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. vyd. Plzeň: Albis international. 1999. 135 s. ISBN 80-86067-30-0.

VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury*. 3. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. 1960. 781 s.

VODIČKA, Felix: *Místo Babičky ve vývoji české literatury*; In: *Cesty a cíle obrozenecké literatury*. Praha: Československý spisovatel. 1958. 323 s.